

Paulina Łazutka*

Specyfika prawna euroregionów ze szczególnym uwzględnieniem euroregionów polsko-ukraińskich

Wstęp

Regiony przygraniczne od wielu dziesięcioleci podejmują w Europie współpracę określaną mianem transgranicznej. Współpraca ta jest niezwykle ważna, ponieważ – jak wskazuje preambuła Europejskiej Karty Regionów Granicznych i Przygranicznych – granice są „bliznami historii”, a podejmowane działania o charakterze transgranicznym pomagają w łagodzeniu niekorzystnych skutków owych granic, a także w przewyżnianiu skutków położenia terenów przygranicznych na narodowych obrzeżach państw oraz służą poprawie warunków życiowych osiadłej tam ludności¹.

Współpraca transgraniczna ma długą historię. Pierwsze formy współdziałania wprowadzone ustawodawstwem pruskim i francuskim sięgają połowy XIX w.² W miarę rozwoju tych form, a także narastających w Europie procesów decentralizacji władzy publicznej, przełamano z jednej strony monopole organów władzy państwowej w nawiązywaniu stosunków międzynarodowych, z drugiej zaś, z potrzeb (i możliwości) formułowanych przez władze lokalne wynikało, iż we

---

* Mgr, Katedra Prawa Administracyjnego i Nauki Administracji Uniwersytetu Łódzkiego.

¹ 20 listopada 1981 roku Rada Europy uchwaliła w EUREGIO (pierwszym euroregionie na granicy niemiecko-holenderskiej) Europejską Kartę Regionów Przygranicznych, która 1 grudnia 1995 r. zmieniła nazwę na Europejską Kartę Regionów Granicznych i Przygranicznych. Miało to miejsce na zebraniu Stowarzyszenia Europejskich Regionów Granicznych, które odbywało się w Szczecinie w euroregionie Pomerania. Karta nie ma rangi aktu prawa międzynarodowego, a jedynie jest to kodeks dobrych praktyk dotyczących współpracy transgranicznej.

² Pruska ordynacja gminna z 1850 r., francuska ustawa o związkach komunalnych z 22 marca 1890 r. oraz pruska ustawa o związkach celowych (Zweckverbandesgesetz) z 19 lipca 1911 r.

współczesnym świecie nie wystarcza już tylko współpraca między jednostkami w granicach własnego państwa, musi ona wykraczać poza te granice³.

Doświadczenia europejskie wskazują na wiele czynników stymulujących podejmowanie i rozwój współpracy transgranicznej. Do najbardziej istotnych możemy zaliczyć przesłanki historyczne (bazujące na wspólnym dziedzictwie kulturowym Europy oraz poszczególnych państw), polityczne (gdzie współpraca transgraniczna jest ważnym czynnikiem stabilizującym i kreującym rozwój, kształtuje więzi i współpracę sąsiedzką, stanowi istotny czynnik pobudzający proces integracji europejskiej), gospodarcze (wykorzystujące wspólny potencjał gospodarczy i promujące aktywizację ekonomiczną regionów przygranicznych w celu podnoszenia konkurencyjności i wyrównywania poziomu rozwoju) oraz wreszcie społeczne (których celem jest nawiązywanie kontaktów społecznych, przełamywanie barier, wzajemnych uprzedzeń, lepsze zrozumienie, budowanie pomostów pomiędzy mieszkańcami sąsiednich regionów)⁴.

Tak ogólnie nakreślone przyczyny nawiązywania współpracy transgranicznej są również punktem wyjściowym dla polskich regionów przygranicznych, które od początku lat 90. XX w. rozpoczęły bardzo ożywioną działalność w tym zakresie. W pierwszych latach po 1990 r. samorzady zadawały się najprostszymi formami, umowami partnerskimi, by po jakimś czasie dojść do wniosku, że forma ta nie pozwala rozwinąć współpracy o dalsze jej elementy. Dążono także do pewnej stabilizacji współpracy, a zatem budowania pewnych struktur organizacyjnych, pewnych ustalonych zasad działania⁵. Formą współpracy, która była odpowiedzią na potrzeby i oczekiwania samorządów stał się euroregion, w którym współpraca jest jak najbardziej naturalna, ponieważ wynika z bliskości położenia i wspólnej historii⁶. Obecnie na polskich granicach istnieje 16 euroregionów, jednak na potrzeby niniejszego opracowania szczególna uwaga zostanie skierowana na euroregiony z udziałem polsko-ukraińskim, czyli euroregion Bug i euroregion Karpacki, które po wejściu Polski do Unii Europejskiej stały się również euroregionami granicznymi Unii. Wraz z tym rozpoczął się nowy jakościowo okres w rozwoju pogranicza polsko-ukraińskiego, a co za tym idzie nowe dla niego zagrożenia.

Współpraca euroregionalna na granicy polsko-ukraińskiej jest rodzajem komunikacji międzynarodowej, która może dać podwaliny pod przyszłe ponadnarodowe formy integracji, w które zostanie zaangażowana również Ukraina.

---

³ J. Korczak, *Ewolucja form współdziałania jednostek samorządu terytorialnego na forum międzynarodowym*, [w:] J. Sługocki (red.), *Samorząd terytorialny w Polsce i w Europie. Doświadczenia i dylematy dalszego rozwoju*, Bydgoszcz 2009, s. 332.

⁴ B. Kawalko, *Wybrane problemy polsko-ukraińskiej współpracy transgranicznej*, „Barometr Regionalny” 2011, nr 2(24), http://br.wsza.edu.pl/zeszyty/pdfs/br24_3kawalko.pdf [dostęp: 12.10.2014].

⁵ J. Korczak, *Ewolucja form współdziałania...*, s. 335.

⁶ T. Kaczmarek, *Struktury terytorialno-administracyjne i ich reformy w krajach europejskich*, Poznań 2005, s. 274.

Współpraca regionalna jest bardzo często etapem pośrednim w procesie integracji europejskiej, który ma za zadanie zbliżyć kulturowo, społecznie i gospodarczo tereny ze sobą sąsiadujące. Euroregiony z udziałem polsko-ukraińskim są także swego rodzaju sposobem na wypełnienie próżni powstałej po rozpadzie dotychczasowych sojuszy i powiązań bilateralnych Ukrainy.

1. Podstawy prawne

Rozwój współpracy transgranicznej zależy bezpośrednio od możliwości podejmowania takich inicjatyw przez ludność terenów przygranicznych. Formalno-prawne ramy dla takiej współpracy zostały stworzone przez Radę Europy i instytucje Unii Europejskiej.

Do najważniejszych aktów rągi międzynarodowej, dotyczących współpracy transgranicznej należy Europejska Konwencja Ramowa o współpracy transgranicznej pomiędzy wspólnotami i władzami terytorialnymi, zwana również konwencją madrycką⁷. Zgodnie z preambułą konwencji współpraca transgraniczna ma przyczyniać się do postępu gospodarczego i społecznego obszarów przygranicznych oraz umacniać poczucie wspólnoty, które jednoczy narody Europy.

Za jedno z największych osiągnięć konwencji madryckiej należy uznać wypracowanie definicji współpracy transgranicznej, za którą uważa się każde wspólnie podjęte działanie mające na celu umocnienie i dalszy rozwój kontaktów sąsiedzkich między wspólnotami i władzami terytorialnymi dwóch lub większej liczby umawiających się stron, jak również zawarcie porozumień i przyjęcie uzgodnień koniecznych do realizacji takich zamierzeń⁸.

W tym miejscu należy zwrócić uwagę, że w literaturze przedmiotu termin współpraca transgraniczna jest bardzo często używany zamiennie z pojęciem współpraca przygraniczna. Jak zauważa M. Woźniak pojęcia te są tożsame, z tą jednak różnicą, że pojęcie współpracy przygranicznej zarezerwowane jest dla wspólnych działań podmiotów administracyjnych państw, których granice przylegają do siebie, zaś pojęcie współpracy transgranicznej występuje zarówno wtedy, gdy chodzi o współpracę między podmiotami administracyjnymi państw niegraniczących ze sobą w sensie geograficznym, jak i między podmiotami administracyjnymi państw mających wspólną granicę⁹.

Kolejnym dokumentem jest Europejska Karta Samorządu Lokalnego, która została uchwalona przez Radę Europy 15 października 1985 r., natomiast Polska

---

⁷ Konwencja została przyjęta przez Radę Europy 21.05.1980 r., podpisana przez Polskę 1 kwietnia 1993 r. (Dz. U. z 1993 r., nr 61, poz. 287).

⁸ Art. 2 ust. 1.

⁹ M. Woźniak, *Współpraca międzynarodowa jednostek samorządu terytorialnego w świetle prawa polskiego i standardów międzynarodowych*, „Samorząd Terytorialny” 2005, nr 4, s. 13.

ratyfikowała ją 14 lipca 1994 r.¹⁰ Karta uznaje społeczności lokalne za jedną z zasadniczych podstaw ustroju demokratycznego, przyznając im prawo do współpracy z innymi społecznościami lokalnymi oraz prawo zrzeszania się z nimi w granicach określonych prawem, w celu realizacji zadań, które stanowią przedmiot ich wspólnego zainteresowania¹¹.

Oprócz wskazanych dokumentów międzynarodowych¹² szczególnie znaczenie dla inicjowania i prowadzenia współpracy transgranicznej mają umowy bilateralne, jakie państwa zawierają ze swoimi sąsiadami.

Do 1994 r. Polska zawarła traktaty, porozumienia, umowy oraz wymieniła noty rządowe ze wszystkimi graniczącymi z nią państwami. Jeśli chodzi o uregulowanie stosunków polsko-ukraińskich, nastąpiło ono 18 maja 1992 r. w Warszawie, kiedy to sporządzono Traktat między Rzeczpospolitą Polską a Ukrainą o dobrym sąsiedztwie, przyjaznych stosunkach i współpracy¹³. Strony zobowiązały się wówczas do działania na rzecz współpracy politycznej, gospodarczej, ekologicznej, kulturalnej, naukowej, humanitarnej i prawnej¹⁴. Każdy z rodzajów współpracy został w traktacie dodatkowo rozwinięty i uszczegółowiony. Ponadto sygnatariusze traktatu wskazali na potrzebę i dążenie do rozwoju bezpośrednich kontaktów i współpracy między regionami, jednostkami administracyjno-terytorialnymi i miastami, ze szczególnym uwzględnieniem obszarów przygranicznych¹⁵.

Oprócz właściwego zaplecza w postaci zawarcia przez Polskę odpowiednich umów i traktatów z państwami sąsiednimi, jednostka samorządu terytorialnego potrzebuje odpowiednich uprawnień przyznanych jej przez prawo krajowe, aby móc skutecznie nawiązać współpracę transgraniczną. Ogólne uprawnienie wywodzone jest z art. 172 ust. 2 *Konstytucji RP*¹⁶, w którym przyznaje się jednostkom samorządu terytorialnego prawo do przystępowania do międzynarodowych zrzeszeń społeczności lokalnych i regionalnych oraz współpracy ze społecznościami lokalnymi i regionalnymi innych państw. Prawo to znajduje również odzwierciedlenie w ustawach samorządowych, tj. art. 84a ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym¹⁷, art. 75a ustawy z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym¹⁸

---

¹⁰ Dz. U. z 1994, nr 124, poz. 607 ze sprost.

¹¹ Art. 10 ust. 1 EKSL.

¹² Szerzej problematyka międzynarodowych podstaw prawnych współpracy transgranicznej została przedstawiona w pracy: J. Korczak, K. Nowacki, *Współdziałanie komunalne i regionalne w obszarze przygranicznym. Euroregiony polskie*, [w:] K. Nowacki, R. Russano (red.), *Prawne problemy regionalizacji w Europie*, Wrocław 2008, s. 331–350.

¹³ Dz. U. z 1993, nr 125, poz. 573.

¹⁴ Art. 5.

¹⁵ Art. 10 ust. 1.

¹⁶ Ustawa z dnia 2 kwietnia 1997 r. – *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej* (Dz. U. nr 78, poz. 483 ze zm.).

¹⁷ Tekst jedn. Dz. U. z 2013 r., nr 594 ze zm.

¹⁸ Tekst jedn. Dz. U. z 2013 r., nr 595 ze zm.

oraz w art. 75–77 ustawy z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie województwa¹⁹. Żadna z powołanych ustaw nie określa jednak zasad przystępowania gmin, powiatów i województw do międzynarodowych zrzeszeń społeczności lokalnych i regionalnych, dlatego konieczne jest posługiwanie się w takim przypadku dodatkowo przepisami ustawy z dnia 15 września 2000 r. o zasadach przystępowania jednostek samorządu terytorialnego do międzynarodowych zrzeszeń społeczności lokalnych i regionalnych²⁰.

2. Definicja euroregionu

Tak określone ramy prawne są podstawą do tworzenia euroregionów, będących formą zinstytucjonalizowaną występującą na określonym obszarze. Pojęcie euroregionu należy uznać za węższe w stosunku do pojęcia współpracy transgranicznej, ponadto w odróżnieniu od współpracy transgranicznej euroregion nie posiada swojej definicji wskazanej w przepisach prawa. Tym samym jest to pojęcie pozaprawne i umowne, które pomimo wszystko silnie ugruntowało się w literaturze przedmiotu. Próby opracowania definicji euroregionu podjęło wielu autorów.

Euroregion według A. Skrzydły to obszar przekraczający przynajmniej jedną granicę państwową i stanowiący sumę co najmniej dwóch przestrzeni społeczno-gospodarczych. Podstawą tworzenia struktury euroregionalnej jest jednoznacznie wyrażona chęć prowadzenia współpracy gospodarczej, społecznej, kulturalnej i innej regionów przygranicznych należących do różnych państw, a także zgodność wszelkich działań (w ramach takich struktur) z prawem krajowym danego państwa²¹.

Zdaniem J. Korczaka euroregion nie jest odrębną, samodzielną organizacją posiadającą osobowość prawną, a jedynie dobrowolną wspólnotą interesów gmin i powiatów oraz ich organizacji. Dla formy tej istotne są dwa elementy ją ograniczające: terytorialny (tylko do obszarów przygranicznych) i organizacyjno-prawny²² (euroregion jest umową o współpracy stowarzyszeń gmin każdego z państw)²³.

Według R. Kusiak-Winter euroregion stanowi rodzaj zrzeszenia jednostek samorządu terytorialnego, usytuowanych na terenach przygranicznych dwu lub

¹⁹ Tekst jedn. Dz. U. z 2013 r., poz. 596 ze zm.

²⁰ Dz. U. nr 91, poz. 1009 ze zm.

²¹ A. Skrzydło, *Euroregiony z udziałem podmiotów polskich*, „Sprawy Międzynarodowe” 1994, nr 3, s. 46.

²² Na te dwa aspekty euroregionu zwraca uwagę również S. Czarnow, wskazując na wymiar funkcjonalny i terytorialny. W sensie funkcjonalnym euroregion to porozumienie regionów (zwykle przygranicznych) o współpracy transgranicznej. Należy podkreślić, że nie może ono godzić w suwerenność państw, w których euroregiony są położone. W sensie terytorialnym euroregion jest obszarem przekraczającym choćby jedną granicę państwową, wyodrębnionym ze względu na podjętą na nim zinstytucjonalizowaną współpracę transgraniczną, realizowaną przez podmioty rządowe lub samorządowe (regiony). S. Czarnow, *Współpraca zagraniczna województw*, „Państwo i Prawo” 2000, nr 11, s. 59.

²³ J. Korczak, *Ewolucja form współdziałania...*, s. 336–337.

więcej państw, którego podstawowym celem jest współpraca i wzajemna koordynacja działań dla wszechstronnego rozwoju wchodzących w jego skład obszarów²⁴.

P. Solarz uznaje natomiast za euroregion przestrzeń terytorialną i znajdujące się na niej, dobrowolnie współpracujące instytucje dwóch lub więcej jednostek reprezentujących dane regiony dwóch lub więcej państw (przynajmniej po jednej z każdego kraju), dla których ustanowiono wspólne stałe organy lub instytucje, umożliwiające taką współpracę i koordynujące ową działalność²⁵.

H. Zięba-Załucka rozumie natomiast przez euroregion samorządowe stowarzyszenie międzynarodowe o charakterze prywatno- i publicznoprawnym²⁶.

Konkludując można uznać, że przez euroregion rozumie się wielopłaszczyznową współpracę formalną na poziomie lokalnym lub regionalnym o charakterze bilateralnym lub multilateralnym, w którą zaangażowane są przygraniczne jednostki terytorialne różnego szczebla, finansowaną zarówno z funduszy uczestników współpracy oraz funduszy zewnętrznych (np. środków UE), której źródłem inicjatywy są działania oddolne (np. polskie euroregiony na granicy zachodniej) lub też odgórne (np. polskie euroregiony na granicy wschodniej) władz samorządowych bądź administracji centralnej.

Euroregion jest jednostką o charakterze dobrowolnym i nie stanowi w żadnej mierze alternatywy dla państwa. Nie świadczy także o istnieniu jakichkolwiek żądań rewindykacji, dążeń separatystycznych lub państwowotwórczych²⁷.

Zwracając uwagę na definicję euroregionu należy wspomnieć o zakresie działania w ramach tej formy. Takie rozróżnienie wprowadza R. Foks, wskazując na współpracę transgraniczną cząstkową oraz współpracę transgraniczną kompleksową. Współpraca cząstkowa oznacza, że istnieją przedsięwzięcia uruchamiane przez euroregion lub pod jego auspicjami, które służą jedynie społeczności jednego z jego uczestników. Oznacza to również, że te przedsięwzięcia są opracowywane, przygotowywane i realizowane przez przedstawicieli jednej ze stron, natomiast pozostali członkowie są izolowani zarówno na etapie przygotowań, realizacji, jak i czerpania korzyści. Na drugim biegunie znajduje się współpraca transgraniczna kompleksowa, która stymuluje rozwój społeczno-gospodarczy obszaru całego euroregionu²⁸.

---

²⁴ R. Kusiak-Winter, *Współpraca transgraniczna gmin Polski i Niemiec – studium administracyjnoprawne*, Wrocław 2011, s. 192.

²⁵ P. Solarz, *Współpraca transgraniczna jako czynnik procesu integracji europejskiej*, Warszawa 2009, s. 33.

²⁶ H. Zięba-Załucka, *Współpraca międzynarodowa samorządów*, „Samorząd Terytorialny” 2008, nr 1–2, s. 64.

²⁷ K. Tomaszewski, *Regiony w procesie integracji europejskiej*, Kraków 2007, s. 117.

²⁸ R. Foks, *Transgraniczna współpraca gospodarcza a lokalny system komunikowania masowego*, [w:] K. Kociubiński (red.), *Samorząd terytorialny w Europie i Polsce. Wybrane aspekty*, Toruń 2008, s. 116–117.

Wydaje się zasadne stanąć na stanowisku, że współpraca transgraniczna, czy to w formie euroregionu, czy też w innej dostępnej formie jest tylko i wyłącznie wówczas skuteczna, gdy niesie za sobą działania prointegracyjne oraz wpływa na rozwój społeczno-gospodarczy terenów przygranicznych oraz gdy realizowana jest kompleksowo. Podejmowanie indywidualnej działalności nie wymaga rozpoczynania współpracy w formie euroregionu, tym samym należy uznać, że współpraca cząstkowa jest nieefektywna w wymiarze międzynarodowym oraz wypacza sens podejmowania działań transgranicznych.

3. Procedura powstawania euroregionu

Specyfika euroregionów polega na tym, że nie posiadają one jednolitej struktury organizacyjnej i nie przybierają jednakowej formy prawnej w jednym państwie. Czynniki wpływającymi na wybór formy prawnej euroregionu są uwarunkowania historyczne, ekonomiczne oraz społeczne. Można wyróżnić trzy modele prawne euroregionów. Model pierwszy zakłada funkcjonowanie euroregionu w formie prawa publicznego jako transgraniczny związek celowy, posiadający osobowość prawną prawa publicznego jednego z państw. Drugi model zakłada funkcjonowanie euroregionu jako instytucję prawa pozytywnego przewidzianą w prawie wewnętrznym jednego z państw, jednak z tą różnicą, że dla skutecznego działania nie wymaga się zawarcia umowy międzynarodowej. Może to być instytucja posiadająca osobowość prawną, lub też tej osobowości pozbawiona²⁹. Oba przedstawione powyżej modele prawne euroregionów nie występują w Polsce.

Euroregiony w Polsce powstają dwuetapowo, według trzeciego modelu prawnego. Najpierw podmioty publiczne (gminy, powiaty) pochodzące z jednego państwa powołują euroregion krajowy jako organizację wyposażoną w osobowość prawną, np. stowarzyszenie, i działającą na podstawie prawa wewnętrznego tego państwa, do którego przynależą. Drugi etap polega na zawarciu przez euroregiony krajowe porozumienia o utworzeniu euroregionu transgranicznego. Jego członkami nie są poszczególne jednostki samorządu terytorialnego, ale stworzone w pierwszym etapie ich zrzeszenia. Tak powstała instytucja nie posiada osobowości prawnej i nie ma oparcia w przepisach wewnętrznych żadnego państwa, ani nie jest instytucją prawa międzynarodowego³⁰.

²⁹ R. Kusiak-Winter, *Współpraca transgraniczna...*, s. 193–196.

³⁰ P. Łazutka, *Specyfika euroregionów polsko-niemieckiego pogranicza w porównaniu do euroregionów na wschodniej granicy Polski*, [w:] B. Dolnicki (red.), *Formy współdziałania jednostek samorządu terytorialnego*, Warszawa 2012, s. 407.

Rozważając kwestię tworzenia euroregionów należy zwrócić uwagę również na to, skąd pochodziła inicjatywa ich utworzenia i jakie władze były w to bezpośrednio zaangażowane.

Na pograniczu zachodnim powstawanie euroregionów było przede wszystkim skutkiem inicjatyw oddolnych pochodzących od samorządów lokalnych, tj. gmin i związków gmin, natomiast euroregiony wschodniego pogranicza Polski były zakładane przy pomocy i udziale ministra spraw zagranicznych oraz wojewodów. Jak zauważa K. Jóskowiak takie działania pomniejszały demokratyczny charakter samego przedsięwzięcia transgranicznego i pozbawiały inicjatywy społeczność lokalną lub też narzucały jej konieczność takiej współpracy³¹.

Inicjatywa tworzenia euroregionów w dalszej kolejności miała również wpływ na ich wielkość. Euroregiony na pograniczu wschodnim i północnym są bardziej rozległe, gdyż sygnatariuszami porozumień byli tu wojewodowie, co oznaczało włączenie do euroregionów całych województw. Natomiast na granicy zachodniej i południowej porozumienia zawierały stowarzyszenia i związki gmin, co przekłada się bezpośrednio na fakt, że euroregiony są tu mniej rozległe³².

Tak przedstawione schematy powstawania euroregionów miały zastosowanie również przy tworzeniu dwóch euroregionów z udziałem polsko-ukraińskim. Początki euroregionu Bug datuje się na 30 kwietnia 1992 r., kiedy to z inicjatywy wojewodów białskopodlaskiego, chełmskiego i lubelskiego, a także prezydenta miasta Lublina oraz ministra przekształceń własnościowych i ministra-kierownika Centralnego Urzędu Planowania podpisano porozumienie regionalne i powołano Konsorcjum Regionalne, zabezpieczające wspólne działania od strony finansowej. Zgodnie z treścią porozumienia, głównym jego celem miało być opracowanie i realizacja programu restrukturyzacji i prywatyzacji w regionie³³.

Pomysł utworzenia euroregionu Bug pojawił się natomiast po raz pierwszy na konferencji polsko-ukraińskiej zorganizowanej w Kazimierzu Dolnym w maju 1992 r. poświęconej współpracy gospodarczej, funkcjonowaniu samorządów oraz współpracy miast i gmin. Proponowana pierwotnie nazwa euroregion Ściana Wschodnia zamieniona została na euroregion Bug³⁴.

Od początku dążono do tego, żeby współpraca przybrała charakter trilateralny i była prowadzona pomiędzy Polską, Ukrainą i Białorusią. Zwracano uwagę na konieczność pokazywania specyfiki obszaru oraz tożsamości ludzi zamiesz-

---

³¹ K. Jóskowiak, *Samorząd terytorialny w procesie integracji europejskiej. Polskie doświadczenia i wnioski na przyszłość*, Katowice 2008, s. 131.

³² A. Żelazo, *Współpraca międzynarodowa gmin przygranicznych*, „Polski Instytut Spraw Międzynarodowych. Biuletyn. Dokumenty Robocze, Ekspertyzy, Komunikaty, Opinie, Listy” 2002, Seria Z, nr 5, s. 532.

³³ *Geneza i idea współpracy transgranicznej*, <http://euroregionbug.pl/content/view/12/18/> [dostęp: 12.10.2014].

³⁴ W. Malendowski, M. Ratajczak, *Euroregiony. Polski krok do integracji*, Wrocław 2000, s. 153.

kujących region. Podkreślano, że utworzenie euroregionu nie powinno osłabiać identyfikacji etnicznej, jak również naruszać więzi z państwem³⁵.

Euroregion Bug utworzono oficjalnie 29 września 1995 r. w Łucku na Ukrainie, gdzie podpisano Porozumienie o utworzeniu Związku Transgranicznego Euroregion Bug. Obecnie Związek Transgraniczny Euroregion Bug skupia województwo lubelskie w Polsce, obwód brzeski na Białorusi, obwód wołyński oraz dwa rejony z obwodu lwowskiego na Ukrainie.

Podobne początki swojego funkcjonowania ma euroregion Karpacki, który początkowo miał być strefą buforową pomiędzy państwami Europy Środkowo-Wschodniej a byłym ZSRR oraz łagodzić ewentualne konflikty na tle narodowościowym. Istotnym wydarzeniem w historii powstawania euroregionu były I Przygraniczne Targi Regionalne zorganizowane w lutym 1992 r. w Jaśle z inicjatywy wicewojewody krośnieńskiego. Spotkanie to zakończyło się podpisaniem deklaracji powołującej Radę Współpracy Międzyregionalnej Przykarpacia. Formalne powołanie euroregionu nastąpiło 14 lutego 1993 r.³⁶ Obecnie euroregion Karpacki rozciąga się na tereny Polski, Ukrainy, Słowacji, Węgier i Rumunii.

4. Cele i zadania euroregionów

Przy ustalaniu celów współpracy w poszczególnych euroregionach nawiązano do umów i traktatów, jakie Polska zawarła z krajami sąsiadującymi oraz do dokumentów międzynarodowych jak np. konwencja madrycka. Ponadto uwzględniono specyficzne warunki występujące na pograniczu, lokalne i regionalne potrzeby oraz możliwości realizacyjne. Podstawowym celem współpracy w euroregionie jest rozwój społeczno-gospodarczy, stała poprawa warunków życia mieszkańców oraz ułatwianie wzajemnych kontaktów pomiędzy społecznościami wspólnoty. Zadania są ściśle powiązane z celami³⁷.

R. Kusiak-Winter wskazuje, że przedmiotem zainteresowania współpracy ze społecznościami lokalnymi i regionalnymi innych państwa mogą być zadania samorządu z zakresu administracji świadczącej. Chodzi tu o działalność administracji polegającą na bezpośrednim zaspokajaniu rozmaitych potrzeb mieszkańców, zarówno materialnych, jak i niematerialnych³⁸.

³⁵ Tamże, s. 154.

³⁶ Tamże, s. 116.

³⁷ *Stan współpracy euroregionalnej w Polsce*, s. 20, http://wroclaw.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/wroc/ASSETS_20-30.pdf [dostęp: 13.10.2014].

³⁸ R. Kusiak-Winter, *Współpraca ze społecznościami lokalnymi i regionalnymi innych państw jako zadanie jednostek samorządu terytorialnego w Polsce*, [w:] J. Supernat (red.), *Między tradycją a przyszłością w nauce prawa administracyjnego. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Janowi Bociowi*, Wrocław 2009, s. 423–424.

Każdy euroregion, zarówno cele, jak i sposoby ich realizacji, czyli zadania, określił w treści umów o utworzeniu euroregionu lub też w statucie. Zasadniczy cel wspólnoty jest przeważnie wyrażony w jednym zdaniu i znajduje się na początku umowy o utworzeniu płaszczyzny współpracy, zaraz po preambule³⁹. Ponadto w umowach formułowane są cele szczegółowe, których realizacja umożliwi osiągnięcie celu głównego. Wśród celów i zadań euroregionów Bug i Karpackiego można odnaleźć następujące wspólne punkty działania: organizowanie i koordynowanie działań na rzecz rozwoju współpracy pomiędzy członkami w dziedzinie gospodarki, ekologii, zagospodarowania przestrzennego, kultury, edukacji i nauki, rozwijanie kontaktów pomiędzy mieszkańcami obszarów przygranicznych, współpracy instytucjonalnej oraz współpracy podmiotów gospodarczych⁴⁰.

W celu realizacji zadań statutowych zawartych w umowie o utworzeniu euroregionu, związki transgraniczne wypracowują projekty wspólnych zamierzeń. Odbyna się to na kolejnych posiedzeniach współpracujących ze sobą stron, ze szczególnym wykorzystaniem grup roboczych. Niektóre wspólnoty decydują się na fachową pomoc, w postaci badań prowadzonych przez specjalistyczną firmę konsultingową, która opracowuje koncepcję rozwoju obszaru współpracy⁴¹.

Realizacja wspólnych działań może być finansowana ze składek członkowskich płaconych przez podmioty współpracy i członków wspierających, które są jedynymi środkami własnymi euroregionów oraz środków pochodzących z funduszy zewnętrznych, czyli: darowizn, subwencji jednostek administracyjnych wyższego szczebla, środków pochodzących z programów pomocowych Unii Europejskiej, środków przekazywanych przez fundacje⁴². Dlatego też wraz z rozwojem możliwości pozyskiwania funduszy na współpracę z jednej strony rośnie liczba uczestników współpracy realizujących wspólne projekty z partnerami z zagranicy, a z drugiej przy dodatkowych możliwościach finansowania rośnie aktywność partnerów dotychczas współpracujących tylko na bazie środków własnych⁴³.

Współpraca transgraniczna Polski i Ukrainy przynosi obydwu krajom mniej lub bardziej wymierne korzyści ze współpracy. Wśród głównych korzyści można wyróżnić te o charakterze politycznym, polegające na przezwyciężaniu

---

³⁹ R. Bednarski, *Analiza zasad funkcjonowania struktur współpracy regionalnej państw Unii Europejskiej*, „Samorząd Terytorialny” 2001, nr 7–8, s. 54.

⁴⁰ Opracowane na podstawie *Statutu związku transgranicznego „Euroregion Bug”*, <http://euroregionbug.pl/content/view/18/20> [dostęp: 13.10.2014] oraz *Statutu związku międzyregionalnego „Euroregion Karpacki”*, <http://www.karpacki.pl/euroregion-karpacki/historia-euroregionu> [dostęp: 13.10.2014].

⁴¹ R. Bednarski, *Analiza zasad funkcjonowania...*, s. 57.

⁴² Tamże, s. 58.

⁴³ S. Dołzbłasz, A. Raczyk, *Współpraca transgraniczna w Polsce po akcesji do UE*, Warszawa 2010, s. 35.

stereotypów, ekonomiczne przejawiające się w gospodarczej aktywizacji terenów przygranicznych oraz ekologiczne przekładające się na poprawę jakości środowiska naturalnego⁴⁴.

5. Organizacja formalna euroregionu

Aby euroregion mógł prawidłowo i efektywnie działać potrzebuje swoich organów⁴⁵. Do głównych organów euroregionu należy rada, prezydium, sekretariat oraz grupy robocze. Najwyższym organem euroregionu Karpackiego i euroregionu Bug jest rada, w skład której wchodzi delegacje w liczbie nieprzekraczającej 10 członków każdej ze stron. Jest to organ uchwałodawczy, traktowany jako transgraniczne zgromadzenie parlamentarne, które nie pracuje jednak w sposób ciągły⁴⁶. Do kompetencji rady należy w szczególności: dokonywanie zmian w składzie członkowskim związku, dokonywanie zmian w statucie, omawianie i zatwierdzenie wspólnych projektów współpracy transgranicznej, prowadzonej w ramach związku, zapewnienie im finansowania i realizacji oraz podejmowanie decyzji w sprawach budżetu i wybór prezydium.

Kolejnym organem w euroregionie jest prezydium. Jest to organ wykonawczy, który wdraża decyzje podjęte przez radę i realizuje stanowiska rady. Ponadto wykonuje funkcje koordynacyjne i reprezentacyjne w imieniu rady, pomiędzy jej posiedzeniami. W skład Prezydium wchodzi grupa urzędników delegowanych przez podmioty współpracy. W przypadku Euroregionu Bug w skład prezydium wchodzi trzech członków powoływanych przez Radę według zasady po jednym z każdej ze stron. Natomiast Prezydium euroregionu Karpackiego składa się z przewodniczących delegacji każdej strony krajowej.

Za bieżącą działalność euroregionu odpowiada sekretariat, który jest jednocześnie jego organem administracyjnym i realizuje wszelkie sprawy o charakterze organizacyjno-technicznym⁴⁷. W euroregionach Bug i Karpacki w skład sekretariatu wchodzi przedstawiciele każdego państwa członkowskiego w euroregionie. Sekretariat zajmuje się przygotowaniem i przedkładaniem Radzie projektów

---

⁴⁴ W. Kalita, K. Puchalska, A. Barwińska-Małąjowicz, *Ocena polsko-ukraińskiej wymiany handlowej z uwzględnieniem obszarów transgranicznych*, s. 92, <https://www.ur.edu.pl/file/6541/07-Kalita,Puch,Barw.pdf> [dostęp: 14.10.2014].

⁴⁵ Fragmenty pracy dotyczące organów funkcjonujących w ramach euroregionu Bug i euroregionu Karpackiego zostały opracowane na podstawie *Statutu Związku Transgranicznego „Euroregion Bug”*, <http://euroregionbug.pl/content/view/18/20> [dostęp: 14.10.2014] oraz *Statutu Związku Międzyregionalnego „Euroregion Karpacki”* <http://www.karpacki.pl/euroregion-karpacki/historia-euroregionu> [dostęp: 14.10.2014].

⁴⁶ R. Bednarski, *Analiza zasad funkcjonowania...*, s. 53.

⁴⁷ Tamże.

uchwał oraz innych opracowań dotyczących wspólnych przedsięwzięć w ramach współpracy przygranicznej, przygotowywaniem posiedzeń rady oraz prowadzeniem bieżących kontaktów, monitoringiem i udzielaniem wsparcia dla działalności komisji roboczych.

Ponadto w euroregionach działają grupy/komisje robocze, które zajmują się konkretnymi dziedzinami współpracy transgranicznej. Odpowiadają za planowanie i opracowanie projektów wspólnych przedsięwzięć. W skład grup roboczych wchodzi przedstawiciele podmiotów współpracy, dysponujący wiedzą specjalistyczną na dany temat. Dziedziny, którymi zajmują się grupy robocze, można zgrupować w ośmiu blokach tematycznych: gospodarka, ekonomia i technologia, transport i komunikacja, ochrona środowiska i rolnictwo, infrastruktura, środki przekazu i informacja, kultura, edukacja, sport i turystyka, zdrowie, polityka społeczna i rodzinna oraz zapobieganie katastrofom i pomoc wzajemna w zwalczaniu ich skutków⁴⁸. Oprócz tego rada powołuje komisję rewizyjną, która kontroluje prawidłowość prowadzenia dokumentacji i wykorzystywania środków finansowych.

6. Problemy współpracy euroregionalnej

Współpraca transgraniczna pomimo wieloletniego prężnego rozwoju wciąż napotyka na bariery ją hamujące lub wręcz uniemożliwiające. Wśród najpoważniejszych barier współpracy transgranicznej w formie euroregionów należy wskazać zdaniem K. Tomaszewskiego: brak równorzędnego partnera do współpracy, brak jednoznacznego określenia kompetencji władz lokalnych w nawiązywaniu współpracy transgranicznej, odmiennosc systemów gospodarczych, zróżnicowany poziom rozwoju społeczno-gospodarczego i zagospodarowania przestrzennego obszarów przygranicznych, słabo rozwiniętą infrastrukturę komunikacyjną oraz ograniczenia natury społecznej, jak np. negatywne stereotypy, słaba znajomość języka sąsiadów⁴⁹. Bariery współpracy w ramach euroregionów są przedstawiane i omawiane również przez R. Bednarskiego, który dzieli je na cztery grupy, tj. bariery natury prawnej, natury ekonomicznej, natury społecznej i natury organizacyjnej⁵⁰. Analiza czynników hamujących współpracę euroregionalną przeprowadzona została także przez H. Ziębę-Załucką⁵¹.

Mając na względzie jednak współpracę polsko-ukraińską, mówiąc o czynnikach ją hamujących należy wskazać na dystans instytucjonalny pomiędzy polskimi i ukraińskimi jednostkami administracji publicznej na szczeblu lokalnym

---

⁴⁸ Tamże.

⁴⁹ K. Tomaszewski, *Regiony w procesie integracji europejskiej*, Kraków 2007, s. 113.

⁵⁰ R. Bednarski, *Analiza zasad funkcjonowania...*, s. 60.

⁵¹ H. Zięba-Załucka, *Współpraca międzynarodowa...*, s. 67–68.

i regionalnym. W Polsce funkcjonuje system administracji publicznej oparty na trzech szczeblach samorządu terytorialnego: gminnym, powiatowym i wojewódzkim. Każda z jednostek posiada dokładnie określone prawem kompetencje oraz finansowe podstawy działania, jak również samodzielność podlegającą ochronie prawnej. Inna sytuacja panuje na Ukrainie, gdzie system administracji publicznej nie odpowiada wymogom państwa o charakterze zdecentralizowanym. W Konstytucji Ukrainy stworzono co prawda podstawy do funkcjonowania samorządu terytorialnego, jednak brak dokładnie określonych kompetencji oraz zasad finansowania, sprawia, że rzeczywiste funkcjonowanie jednostek samorządu terytorialnego jest niezwykle utrudnione i uzależnione finansowo od administracji rządowej. Jak wskazuje A. Miszczuk na Ukrainie uporządkowania wymaga przede wszystkim szczebel lokalny rad miejskich i wiejskich. Nieuniknione są także zmiany na szczeblu rejonowym i obwodowym, szczególnie gdy głównymi kryteriami podziału terytorialnego są potencjał demograficzny oraz dostępność ośrodka rejonowego, czy obwodowego⁵².

Kolejnym czynnikiem hamującym współpracę transgraniczną Polski i Ukrainy jest specyfika wschodniej granicy. Do 1991 r. granica była nieprzenikalna i ograniczająca kontakty międzynarodowe, w konsekwencji czego osłabły lub całkowicie zanikły wcześniejsze powiązania gospodarcze i kontakty międzyludzkie po obu stronach granicy, nie było tradycji współpracy przygranicznej⁵³.

Słabym punktem jest również zbyt mała liczba przedsiębiorstw i spółek z udziałem kapitału ukraińskiego, co nie sprzyja wzajemnemu transferowi doświadczeń i innowacji. W odniesieniu do Ukrainy podkreśla się mało sprawny przepływ informacji gospodarczych oraz słabą popularyzację możliwości współpracy poszczególnych regionów po obu stronach granicy. W wielu przypadkach ogranicza się to jedynie do korespondencji pomiędzy administracjami kontaktujących się ze sobą województw Polski i obwodów Ukrainy. Wciąż niedostateczna jest wymiana informacji dotyczących uregulowań prawnych życia gospodarczego, obowiązujących w obu krajach⁵⁴.

Wśród jeszcze innych barier na pograniczu polsko-ukraińskim możemy wskazać na: obowiązek wizowy na granicy, barierę językową, asymetrię potencjałów gospodarczych i finansowych uczestników współpracy.

---

⁵² A. Miszczuk, *Zewnętrzna granica Unii Europejskiej – Ukraina. Możliwości wykorzystania dla dynamizacji procesów rozwojowych*, s. 676–677, www.mir.gov.pl/.../aecef196308c4633b06760776c558234miszczuk.pdf [dostęp: 14.10.2014].

⁵³ J. Bański i in., *Wpływ granicy państwowej na kierunki rozwoju społeczno-gospodarczego wschodniej części województwa lubelskiego*, Warszawa 2010, s. 80, www.terespol.ug.gov.pl%2Finfusions%2Fpro_download_panel%2Ffile.php%3Fdid%3D156%26file_id%3D164&ei=q-CA9VP7kB8vMygO5xYGoBQ&usg=AFQjCNHcQsHzZpdRjnbh-Wx2htE0hRodkA&bvm=bv.77412846,d.bGQ [dostęp: 14.10.2014].

⁵⁴ K. Kaczmarek, *Wybrane aspekty współpracy transgranicznej*, „Samorząd Terytorialny” 2001, nr 7–8, s. 45.

Podsumowanie

Różnorodność problemów i szans po obu stronach granic różnych państw w Europie sprawia, że współpraca transgraniczna staje się nieodzownym czynnikiem stymulującym rozwój obszarów przygranicznych⁵⁵. Po latach swojej działalności euroregiony z udziałem Polski i Ukrainy stały się instytucjami zaufania publicznego, które pomimo niewielkiego wpływu na przemiany dokonujące się na pograniczu polsko-ukraińskim, tworzyły klimat sprzyjający współpracy, dostarczały informacji, prowadziły marketing terytorialny, co było szczególnie przydatne dla polskich samorządów oraz podmiotów gospodarczych, które chciały nawiązać współpracę z partnerem ukraińskim⁵⁶.

Konkludując należy uznać, że prawidłowo podjęta i realizowana współpraca transgraniczna w formie euroregionu niesie za sobą pozytywne skutki dla społeczności przygranicznych. Współdziałanie tego typu pozwala na niwelowanie historycznych zaszłości i podziałów w Europie, kształtowanie dobrosąsiedzkich relacji oraz zbliżenie do siebie społeczeństwa. Ponadto osiągniany jest cel w postaci prowadzenia wspólnych działań w dziedzinie rozwoju infrastrukturalno-komunikacyjnego, ochrony środowiska, czy przyciągania inwestycji kapitałowych. Innymi słowy, odnoszony jest skutek prointegracyjny, choć trudno nie zauważać poważnych problemów natury prawnej, z którymi muszą konfrontować się euroregiony, a mianowicie brak osobowości prawnej oraz niemożność wykonywania przez nie zadań z zakresu administracji publicznej. Należy wskazać także, że uwarunkowania współpracy mają charakter makroprzestrzenny, regionalny i lokalny, i taki też charakter muszą mieć jej odczuwalne efekty⁵⁷.

Literatura

- Bański J., Dobrowolski J., Flaga M., Janicki W., Wesołowska M., *Wpływ granicy państwowej na kierunki rozwoju społeczno-gospodarczego wschodniej części województwa lubelskiego*, Warszawa, 2010, http://www.terespol.ug.gov.pl%2Finfusions%2Fpro_download_panel%2Ffile.php%3Fdid%3D156%26file_id%3D164&ei=qCA9VP7k8BvMygO5xYGoBQ&usg=AFQj-CNhcQsHzZpdRjnbh-Wx2htE0hRodkA&bvm=bv.77412846,d.bGQ.
- Bednarski R., *Analiza zasad funkcjonowania struktur współpracy regionalnej państw Unii Europejskiej*, „Samorząd Terytorialny” 2001, nr 7–8.
- Czarnow S., *Współpraca zagraniczna województw*, „Państwo i Prawo” 2000, nr 11.
- Dołzbłasz S., Raczyk A., *Współpraca transgraniczna w Polsce po akcesji do UE*, Warszawa 2010.

⁵⁵ W. Kalita, K. Puchalska, A. Barwińska-Małajowicz, *Ocena polsko-ukraińskiej...*, s. 83.

⁵⁶ A. Miszczuk, *Zewnętrzna granica Unii...*, s. 676.

⁵⁷ A. Mierosławska, *Czynniki aktywizujące i hamujące rozwój współpracy transgranicznej*, „Samorząd Terytorialny” 2004, nr 3, s. 44.

- Foks R., *Transgraniczna współpraca gospodarcza a lokalny system komunikowania masowego*, [w:] K. Kociubiński (red.), *Samorząd terytorialny w Europie i Polsce. Wybrane aspekty*, Toruń 2008.
- Jóskowiak K., *Samorząd terytorialny w procesie integracji europejskiej. Polskie doświadczenia i wnioski na przyszłość*, Katowice 2008.
- Kaczmarek K., *Wybrane aspekty współpracy transgranicznej*, „Samorząd Terytorialny” 2001, nr 7–8.
- Kaczmarek T., *Struktury terytorialno-administracyjne i ich reformy w krajach europejskich*, Poznań 2005.
- Kalita W., Puchalska K., Barwińska-Małajowicz A., *Ocena polsko-ukraińskiej wymiany handlowej z uwzględnieniem obszarów transgranicznych*, <https://www.ur.edu.pl/file/6541/07-Kalita,Puch,Barw.pdf>.
- Kawałko B., *Wybrane problemy polsko-ukraińskiej współpracy transgranicznej*, „Barometr Regionalny” 2011, nr 2(24), http://br.wszia.edu.pl/zeszyty/pdfs/br24_3kawałko.pdf.
- Korczak J., *Ewolucja form współdziałania jednostek samorządu terytorialnego na forum międzynarodowym*, [w:] J. Sługocki (red.), *Samorząd terytorialny w Polsce i w Europie. Doświadczenia i dylematy dalszego rozwoju*, Bydgoszcz 2009.
- Korczak J., Nowacki K., *Współdziałanie komunalne i regionalne w obszarze przygranicznym. Euroregiony polskie*, [w:] K. Nowacki, R. Russano (red.), *Prawne problemy regionalizacji w Europie*, Wrocław 2008.
- Kusiak-Winter R., *Współpraca transgraniczna gmin Polski i Niemiec – studium administracyjno-prawne*, Wrocław 2011.
- Kusiak-Winter R., *Współpraca ze społecznościami lokalnymi i regionalnymi innych państw jako zadanie jednostek samorządu terytorialnego w Polsce*, [w:] J. Supernat (red.), *Między tradycją a przyszłością w nauce prawa administracyjnego. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Janowi Bociowi*, Wrocław 2009.
- Łazutka P., *Specyfika euroregionów polsko-niemieckiego pogranicza w porównaniu do euroregionów na wschodniej granicy Polski*, [w:] B. Dolnicki (red.), *Formy współdziałania jednostek samorządu terytorialnego*, Warszawa 2012.
- Malendowski W., Ratajczak M., *Euroregiony. Polski krok do integracji*, Wrocław 2000.
- Mierosławska A., *Czynniki aktywizujące i hamujące rozwój współpracy transgranicznej*, „Samorząd Terytorialny” 2004, nr 3.
- Miszczuk A., *Zewnętrzna granica Unii Europejskiej – Ukraina. Możliwości wykorzystania dla dynamizacji procesów rozwojowych*, www.mir.gov.pl/.../aeef196308c4633b06760776c-558234miszczuk.pdf.
- Skrzydło A., *Euroregiony z udziałem podmiotów polskich*, „Sprawy Międzynarodowe” 1994, nr 3.
- Solarz P., *Współpraca transgraniczna jako czynnik procesu integracji europejskiej*, Warszawa 2009.
- Tomaszewski K., *Regiony w procesie integracji europejskiej*, Kraków 2007.
- Woźniak M., *Współpraca międzynarodowa jednostek samorządu terytorialnego w świetle prawa polskiego i standardów międzynarodowych*, „Samorząd Terytorialny” 2005, nr 4.
- Zięba-Zalucka H., *Współpraca międzynarodowa samorządów*, „Samorząd Terytorialny” 2008, nr 1–2.
- Żelazo A., *Współpraca międzynarodowa gmin przygranicznych*, „Polski Instytut Spraw Międzynarodowych: Biuletyn. Dokumenty Robocze, Ekspertyzy, Komunikaty, Opinie, Listy” 2002, Seria Z, nr 5.